

İSLAMİ FEMİNİZM VE TÜRKİYE’DEKİ YANSIMALARI

Őerife ALTIPARMAK*

Hatice BUDAK**

Öz

Batı’da Rönesans ve Reformun zihinsel mirası üzerine inşa edilen 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinin “birey” anlayışının bir uzantısı olarak şekillenen feminizm, ataerkil toplumsal yapı ve siyasal sistemin sebep olduğu erkek-kadın arasındaki eşitsizliği “doğal haklar” dairesinde ele alıp kamusal ve özel alanda kadın madunluğunun giderilmesini amaçlamıştır. Aydınlanma felsefesinin rasyonelleşme, sekülerleşme, bireyselleşme ideallerine müteakip dünyevi-laik bir karakterde gelişen feminizm kendi coğrafyasından farklı coğrafyalara da aynı hüviyetle yayılma eğiliminde olmuştur. Kadın olgusunu Batılılaşma projesi içinde değerlendiren birçok Batı dışı toplumda, feminist söylem ile yerel motiflerin uyumsuzluğunun yarattığı handikap bu toplumlarda eleştirel bir sorgulama sürecini başlatmıştır. 20. yüzyılın sonlarına doğru İslam toplumlarında bir kesim aydın kadının, Müslüman kadının sosyal konumunu yerleşik geleneksel kodlar ve İslam’ın ilkeleri nezdinde sorgulamaya başlamaları “İslami feminizm” şeklinde kavramlaştırılmıştır. İslami feminizm kavramı, İslam coğrafyasında birtakım tartışmalara ve görüş ayrılıklarına da sebep olmuştur. Genel anlamda İslami feminizm, İslam’ın kadına, kadın-erkek ilişkilerine, evlilik-aileye dair temel hükümlerinin patriarkal zihniyetle çarpıtılmış yorumlarına ve geleneksel kalıplarına alınmış sorgulayıcı bir tavır ve asli kaynakları hatırlatma çabası olarak değerlendirilebilir. Bu genel değerlendirmenin ötesinde İslami feminizm olarak kavramlaştırılan hareketin, Batı kökenli feminizm ile olan geçmişi İslam toplumlarında kadın olgusunun oryantalist bir dil ile ele alınmasına sebep olduğu da aşıkârdır. İslami feminizmin İslam ülkelerinde gelişim sürecinin farklı tezahür etmesi, işaret edilen sorunların ve taleplerin çeşitliliği birtakım bölünmelere sebebiyet vermişe de sadece Müslüman kadınlar için değil bütün kadınlar için ortak bir söylemin oluşturulması kadim bir medeniyetin ulvi sorumluluğudur.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, İslami Feminizm, Türkiye’de İslami Feminizm.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD, serifealtiparmak@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9176-9621.

** Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hatice.budak@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9815-9997.

Islamic Feminism and Their Reflections in Turkey

Abstract

Feminism, which is formed as an extantion of philosophy of the “individual” approach, built on the 18 th century mental legacy of the Renaissance and Reformation in the West is aimed to eliminate the subaltern of women in public and private sphere, tackling inequality between man and women in natural rights caused by patriarchal social and the political system. Feminism, which has been developing as a character of worldly-secular, following the ideals of philosophy of enlightenment, rationalization, secularization and individualizm, tends to spread in different geographies with the same identity. In many non-western socreties, which evaluate the women in the westernization Project, the handicap created by the mismatch the feminist discourse and local motifs initates the process of interrogation in these socreties. At the end of 20th century, in Islamic socreties, some of enlightened women begin questioning the social pasition of muslim women by means of the traditional codesand the principles of Islam and this was can ceptualized as Islamic feminism. The concept of Islamic feminism has led to some discussions and disagreements in Islamic geographies. In general, Islamic feminism can be evaluated as a questioning attitude towards the distarted interpretations of Islam to women, men-women relationship and the main provisions of the family and as an attempt to remind primary sources. Beyond these general can side rations, it is appearent that although we call it as Islamic feminism, it was affected by the post of the western feminism, so in Islamic societies, people talk about feminism with an arientalist language. Islamic feminism occurred differently in Islamic countries because of the diversity of problems and demonds of the countries. But people are responsible for the creation of a common discourse for not only muslim women but also all the women of the ancient civilization.

Keywords: Feminism, Islamic Feminism, Islamic Feminism in Turkey.

Giriş

18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinin individualizm, hümanizm, özgürlük ve eşitlik söylemlerinin, bireylerin aklın önderliğinde tüm esaret kuvvetlerinden kurtulacağına dair vurgunun işaret ettiği doğal haklar öğretisi Batı dünyasında siyasal ve sosyal alanda yeni bir insan ve toplum modeline geçişin itici unsurları arasındadır. Siyasal anlamda yerleşik monarşi modeli karşısında aşamalı olarak ve kısmen elde edilen doğal insan haklarına dair kazanımlar çoğunlukla erkekler -soylu, eğitimli, beyaz erkekler- dünyanın kazanımlarıydı. Dönemin özgün koşulları içinde kadınlar -bilhassa soylu, eğitimli, beyaz kadınlar- eşitlik ve özgürlük söyleminin insan idealinden ziyade erkek temsiline dönüşmesinden duydukları rahatsızları dile getirmeye başlamışlardır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren kadınların insan olmaktan kaynaklı haklarını erkeklerle eşit ve adil düzlemde talep etme çaba ve mücadeleleri feminizm kavramını ortaya çıkarmıştır. Feminizm söylemi öncelikle 18. yüzyıl'da İngiltere'de kendini ifade etme imkânı bulmuş, Mary Wollstonecraft'ın 1792'de yayımlanan "A Vindication of the Rights of Women" adlı eseriyle de ilk defa akademik alan içerisine girmiştir. Feminizm, patriarkal düzen içinde baskı altında olduğu varsayılan kadınların özgürleşmesi, kamusal ve özel alanda doğal haklarının meşrulaştırılması, türdeşleri olan erkelerle eşit haklara sahip olmaya yönelik faaliyetleri kapsayan bir hareket olarak tarih içinde farklı söylemlerle, ideolojilerle yolları kesişerek gelişmiştir.

20. yüzyılın sonlarına kadar İslam ve feminizm kavramları akademik anlamda birbirleri ile yan yana konumlandırılmamıştır. Bu tarihten sonra İslami çizgiyi temsil eden entelektüel kadınların, din ve gelenek içinde kadının statüsünü tartışma çabaları "İslami Feminizm" kavramı ile ifade edilmeye başlanmıştır. 1990'lı yıllarda Mısır, İran, Malezya gibi İslam ülkelerinde dillendirilen ve Avrupalı entelektüellerin yorumlarından beslenen İslami feminizm, 2000'li yıllarda uluslararası platformda varlık kazanmaya başlamıştır.

İslami feminizm kavramının içeriği, ilgilendiği problem alanları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu heterojen özellik İslami feministlerin ortak bir manifesto oluşturamamalarının önündeki en temel belirleyicilerden biridir. Bununla birlikte İslami feministlerin Kuran-ı Kerim'i geleneksel, patriarkal yorumlardan arındırma çabaları ve İslam ülkelerinde kadın haklarına yönelik ciddi reform talepleri ortak

paydalarıdır. Arap coğrafyasında yer alan İslam ülkelerinde İslami feminizmin sözcüleri daha çok kadının miras hakkı, çok eşlilik, Cuma namazı, şahitlik gibi sosyal hayatın konusu olan kavramları irdelemektedir. Türkiye'de ise İslami feminizm dairesinde değerlendirilen talepler öncelikle siyasi ve kamusal alanda Müslüman kadının var olma mücadelesi olarak başlamış ancak zamanla bir sistem meselesi olmaktan çıkarak, geleneksel İslam ve ataerkil sistemin sorgulanmasına dönüşmüştür.

Bu çalışma, dinî ilke ve değerleri referans alan İslami feminizm kavramının argümanları ve eylem stratejileri ile rasyonel ilke ve dünyevi değerleri referans alan feminizm hareketinin söylem ve pratikleri arasında karşılaştırma yaparak İslam coğrafyasında kadın üzerinden üretilen dilin özgün bir karaktere sahip olup olmadığını betimlemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın yöntemsel aşamaları, literatür taraması tekniğine bağlı kalınarak elde edilen verilerle İslami feminizm kavramı, tarihsel kökenleri ve gelişimi, Türkiye'de İslami feminist hareketin serencamının betimlenmesini içermektedir.

1. Tarihsel ve Kavramsal Boyutuyla İslami Feminizm

İslami feminizm, Müslüman kadının din ve gelenek içindeki konumunu eleştirel bir yaklaşımla ele alan, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere dinî metinleri referans göstererek, geleneği ve ataerkil yorumları sorgulayan (Güç, 2008, s. 654) bir kavram olarak tanımlanabilir. Genel hatlarıyla İslami feministler; yaşadıkları toplumlarda sosyal haklarının ve yaşamlarının kısıtlanmasını, kadın olarak karşılaştıkları zorlukların sebebini, İslamiyet ve Kur'an'a değil, İslam'ın ataerkil ve gelenekçi tavrıyla yorumlanmasına bağlamaktadır. İslam'ın temelde kadını ve kadın haklarını üstün tuttuğunu ve müdafaa ettiğini ancak yüzyıllardır yaşanan problemlerin ana kaynağının din gibi uygulanan gelenekler olduğunu belirtmektedir (Şişman, 2013, s. 122).

Mısır'da 1990 yılında Kasım Emin'in "Tahrir'ül Mere" (Kadınların Özgürleşmesi) ve "Abudiat al Mara" (Kadınların Köleliği) adlı eserleri İslami feminizmin zeminini hazırlayan çalışmalar olması bakımından önemlidir. İran'da 1980'li yıllarda daha çok siyasi-sosyal bağlamda tartışılan Müslüman kadının hakları, 1990'lı yıllara

gelindiğinde bir reform hareketi olarak İslami feminizm başlığı altında tanımlanmaya başlamıştır (Gürhan, 2010, s. 378). İslami feminizm kavramını ilk kez 1990 yılında Londra Üniversitesi'nde konuşma yapan İranlı akademisyen Afsaneh Najmabadi kullanmıştır (Yılmaz, 2017, s. 5). İslami feminizm kavramı yazılı literatürde İran'da, 1992 yılında Shahla Sherkat tarafından Zanan dergisinde ve Suudi Arabistan'da 1996 yılında Mai Yamani'nin Feminism and Islam adlı kitabında kullanılmıştır (Tunç, 2018, s. 239). 1996'da Haleh Afshar, 1998'de Azize Karam ve 2007-2009'da Margot Badran İslami feminizmi akademik olarak tartışan isimlerin başında gelmektedir (Yılmaz, 2017, s. 5). Türkiye'de ise, Nilüfer Göle "Modern Mahrem" adlı kitabında, Yeşim Arat ve Feride Acar ise yazdığı makalelerde İslami feminizm kavramını kullanan yerli aydınlardır.

İslami feminizm kavramının 90'lı yıllarda gündeme gelmeye başladığı ve çeşitli anlamlarda kullanıldığı görölmektedir. Kavramın içeriği kimi düşünörlere göre kadın temelli bir Kur'an okuması iken, kimilerine göre ise vahiy bazlı bir eşitlik vurgusudur. İslami feminizm kavramının tanımlanmasındaki çeşitlilik, kavrama iki farklı bakış açısından yaklaşmakla ilintilidir. Kavramın içeriğine, klasik feminist yöntemlerle yaklaşan ancak kendilerini feminizm çatısı altında görmek istemeyenler birinci kesimi ve kendilerini İslami feminist olarak ifade edenler ise ikinci kesimi oluşturmaktadır. Her iki grup öznel farklılıkları temsil etmekle birlikte; İslam'da kadın haklarına vurgu yapmaları, Müslöman kadınların gerek kamuda gerek özel alanda hak ve taleplerini dile getirmeleri ve ortak öznelerinin "kadın" ve "kadın hakları" olması sebebiyle "feminizm" kavramı altında toplanmakta ve böylece ortak bir bakış açısını yansıtmaktadırlar. Bu bakış açısını ve feminizm kavramını kabul etmeyen diğer kesim ise kadın için talep edilen hak ve özgürlüklerin feminizm ile kazanılmadığını/kazanılamayacağını aslen İslamiyet'in varoluğu ile başladığını ve garanti edildiğini iddia etmektedirler. Sezgin (2014, s.80), İslami feminist kadınların "feminizm" terimini kullanmaktan çekinmelerinin sebebini, Batılı bir söylem olarak "feminizmin" Müslöman toplumlarda tahribat yaratacağı endişesinden kaynaklandığını belirtmektedir. İkinci bakış açısını temsil edenler Batı'dan ithal edilen bu kavramı, İslam coğrafyasının kadın gerçeklerini tam olarak yansıtmadığı gerekçesiyle reddetmektedirler.

İslami feminizmin iki önemli ismi Margot Badran ve Zahra Ali ise İslam ve feminizmin bir arada olabileceğini savunmaktadır. Onlara göre, din dışarıda tutularak feminizm için mücadele edilemez. İslami feminizm kadınlara sosyal yaşamda kendi potansiyellerinin farkına varmalarını sağlamakta, devlet ve toplum alanındaki değişimlerde rol alacak gücü vermektedir (Ali, 2017, s. 48).

Zahra Ali, (2017, s. 127-147) İslami feminizmin yapması gereken çalışmaları üç noktada toplamaktadır: Birincisi, İslam'ın temel kaynakları yeniden detaylı bir şekilde irdelenerek okunmalı ve ataerkil yorumların önüne geçilmelidir. İkincisi, tarihin yeniden okunması, araştırılması ve yorumlanması ile tarihe izler bırakan kadın figürlerin gündeme getirilmesi ile eğitimi ve aydın kadınlar yetiştirilmelidir. Üçüncü olarak, toplumsal ve ruhsal eşitlik açısından kadın ve erkek düşünürlerin katkılarıyla geleneksel İslamcı düşünce yapısı yeniden oluşturulmalıdır.

Tohidı'ya göre (2004, s. 282-283), İslami feminizm birbiriyle bağlantılı olan üç etki üzerine ortaya çıkmıştır. Bunlar; iç baskılar, ulusal baskılar ve küresel baskılar şeklindedir. İç baskılar; İslam diye dayatılan geleneksel, ataerkil sistemden kaynaklanmaktadır. Ulusal baskılar; modern yaşamın getirdiği yeni aile yapısı, şehirleşme, yüksek okuryazarlık, çalışma hayatı gibi konulara binaen Müslüman kadınlar, toplumsal konularını yeniden müzakere etmeye çalışmaktadır. Küresel baskılar ise hızlı iletişim ve medya aracılığıyla, dünyada artık erkek egemen sistemin önemi ve baskısını yitirmeye başlamasıdır. İslami feminizm; dünyada ses getiren feminist hareketlerin yerli versiyonu olarak ve daha kabul edilebilir bir dille, Müslüman kadınların rollerini değiştirme ve düzeltme zorunluluğu hissederek, alternatif sunma teşebbüsüdür.

Batı'da izlediği yola müteakip İslami feminizm de öncelikle kentli ve eğitimi, orta sınıf kadınlar arasında ortaya çıkmıştır. Müslüman kadınlar modernizmin etkisi ile kamusal ve özel alanda statü ve rollerini sorgularken feminist söylemi de yeniden yorumlama yoluna gitmiştir. İslami feministlerde Batı kökenli feminist söylem gibi öncelikle yazın faaliyetlerine önem vererek fikirlerini belirginleştirmeye ve kitlelere arz etmeye çalışmışlardır. 20. yüzyılın globalleşme ve iletişim ağının gelişmesi süreçlerinin yardımıyla İslami feminist söylem hem Müslüman coğrafyada hem de Müslümanların yoğun olduğu Batı coğrafyasında hızla yayılmıştır.

İslami feministler kendilerine özgün farklı bir söylem sunmaya çalışsalar da, İslam kültürü içinde gelişen yeni bir kadın söylemi olarak mevcut seküler sistemi pratik haliyle algılamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır. Biraz dinden biraz moderniteden derlenen bu yeni söylem tam da postmodern döneme uygun bir form çizmektedir (Aynur, 2013, s. 93-94). Bilhassa 20. yüzyılda ortaya çıkan kadın müfessirler, klasik İslam tarihinden farklı bir çerçeve çizmektedir. Modern çağın konularına İslami alternatifler aramaktansa Batı kültüründen direkt ithal edilen öğeleri, İslami yorumu yeniden kurmak için bir araç olarak kullanan İslamcılar, küresel ideolojik pazarda yer alan kavramlara ilgi duymakta ve kucak açmaktadır. Böylece modern dünyaya açılma sürecinde farklı öğeleri eklektik olarak harmanlayarak yeni bir zihniyet dünyası ortaya koymaktadır (Haenni, 2005, s. 30).

İslami feminizmin uluslararası platformda konuşulmaya başlaması ise Kasım 2005 yılında Barcelona'da yapılan Birinci Uluslararası İslamcı Feminizm Kongresi ile olmuştur. Kasım 2006 yılında ikincisi, Ekim 2008 yılında üçüncüsü ve Ekim 2010 yılında dördüncüsü düzenlenen kongrelerde yer alan gündem maddeleri şöyledir:

I. Kongre'de 25 maddelik sonuç belgesinde dikkat çeken maddeler arasında kadın hakları için "cihat" çağrısı, Kur'an'ın kadın bakış açısından, alternatif okunması ve içtihat kapılarının açılması gerektiği üzerinde durulmuştur (Sargın, 2005). II. Kongre'de İslam hukuku ve aile konusu tartışılmıştır. Bazı İslam ülkelerinde yasa olarak görülen uygulamaların Allah'ın hükmü değil, geleneksel ataerkil sistemin dayatmaları olduğuna vurgu yapılmıştır (Şafak, 2006). III. Kongre'de; neoliberalizm ve din, küreselleşmenin kadınlar ve kültür üzerindeki etkileri konuları ele alınmıştır (Yılmaz, 2017, s. 15). IV. Kongre'de; feminizm-sufizm arasındaki ilişkiyi analiz etmek, İslami kadın kuruluşlarına uluslararası destek gibi daha spesifik konular tartışılmıştır (Gürhan, 2010, s. 379).

Batı'nın Müslüman kadınların ezilmişlikleri ve mahrumiyetlerine yönelik oryantalist yaklaşımı karşısında Müslüman toplumların savunmacı bir dile başvurmaları, zaman zaman Batının gerisinde kalmanın getirdiği hissiyatın bir özgüven sorununa dönüşmesine, Batı'nın argümanlarına sarılmaya neden olmuştur.

Nazife Şişman'a göre (2013, s.113-114) Müslüman toplumlarda kadın zulme uğramamıştır. Müslümanların hayatları ile ilgili öne sürülen

görüşler İslam dünyasına oryantalist bir bakışın yani Batılı seküler zihniyetin ürünleridir. Müslüman kadınların ezilen, zulüm gören kadınlar olarak yansıtılmasına da bu çerçeveden bakılmaktadır. Müslüman toplumların gücünü kırmanın yolunu kültürel değişim ile sağlamaya çalışan sömürgeciler, kadının çözümlenmesi ile toplumun çözüleceğine inanmıştır. İslami feminizmin özellikle sömürgecilik ve oryantalist tecrübesi olan Mısır ve Hindistan gibi İslam coğrafyalarında ortam bulması, Batı zihniyetinin bir ürünü olduğu tezini güçlendirmektedir (Korkmaz, 2017, s. 942-944). Müslüman kadının konumunu tartışan oryantalist ve sömürgeci zihniyetin ürettiği söylemler, batılılaşma yanlısı entelektüel İslamcılar tarafından devam ettirilmiş ve modern dünyanın terminolojisine uygun olarak İslami feminizm başlığı altında toplanmıştır (Sünter, 2018, s. 57).

Bütün bunlar İslami lügati; geleneksel, fıkhî temellerinden koparıp, kökeni kendisine tamamen yabancı Batı modernitesinin hüküm sürdüğu bir kavramsal alana yerleştirme çalışmasıdır (Haenni, 2005, s. 32).

Kadın merkezinde konuşulan konular temelde bir problem teşkil etmezken, feminizmin etkisi ile İslam'ın ve Kuran'ın yorumlanır olması sorunlu bir alana kapı açmaktadır. Evrensel nitelikli olan Kur'an'ı tarihsel bağlamda ele alarak, oldukça sübjektif ve kuralsız bir biçimde yorumlamaya çalışmak, İslami değerleri modern değerlerle uyumlu hale getirmeye çabalamaktır (Korkmaz, 2017, s. 953). Sağlam bir metodun geliştirilememiş olması ve tarihin hiçbir döneminde ilgili ayetlerin bu şekilde tefsirinin yapılmamış olması da İslam'ın zarar göreceği endişesi ile eleştirilmektedir. İlaveten endişe edilen başka bir husus da, İslami feminizmin Kuran-ı Kerim'i ilahi çizgisinde mi yoksa Batı kaynaklı mı okumasıdır (Aynur, 2013, s. 119; Tanrıveri, 2015, s. 68).

Batı'nın kendi özgül koşullarının ve fıkhî tasavvurunun ürünü olan feminizmin, batı dışı toplumlardaki kadınların sorunlarına duyarlı olmadığını hatta göz ardı ettiğini savunan post-kolonyal feministler, bütün coğrafyalardaki kadın problemlerinin ve hak mücadelelerinin farklı olduğunu ve bölgesel özelliklere göre anlamlandırılıp değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bakış açısından İslami feminizm, İslam coğrafyasında kadının problemlerini ve mücadelesini dile getirirken post-kolonyal feminizm akımının içerisinde değerlendirilmektedir (Güngör, 2018, s. 2).

1.2. Feminizm ve İslami Feminist Söylemin Karşılaştırılması

İslami feminizm başlığında kendini tanımlayan kadın düşünürlerin bir kısmı Batı'nın özgül şartlarından doğan ve bu coğrafyanın problemlerine çözüm arama çabasının ürünü olan feminizmin Müslüman kadınların ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığını İslam coğrafyasının bölgesel ve yerel farklılıklarına odaklanılarak "kadın" meselesine yaklaşılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bununla birlikte İslam ülkelerinin genelinde "kadın" meselesine Batı merkezli fikirler, dünyevi değerler ve laiklik ekseninde yaklaşan feminist anlayışlar ise İslam toplumlarında kadın meselesini İslami düşünce ve yaşam pratiklerini eleştirerek tartışmaktadırlar.

İslam dininin kadına yaklaşımı, zaman ve mekân sınırlarına hapsolmayan evrensel bir dil ile insanlığa hitap eden bir din olma özelliği dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda İslami feminizmin kuramcılarının başında gelen Margot Badran; İslami feminizmin daha evrensel bir dil kullandığını ve milliyetçilik bağlarını koparamayan seküler feminizmden daha küresel olduğunu düşünmekte ve Hristiyan olmasına rağmen kendisini İslami feminist olarak ifade etmektedir. Ona göre İslami feminizm, Doğu'nun veya Batı'nın ürünü değildir. Her iki coğrafyada yaşayan Müslüman kadınların ortaya çıkardığı bir fenomendir (Yılmaz, 2011, s. 108).

Farklı coğrafyalarda farklı ihtiyaçlardan doğmakla birlikte kritik ettiği objenin kadın olması hasebiyle seküler feminizm ve İslami feminizmin iç içe girmiş ortak noktaları, benzerlikleri ve farklılıkları mevcuttur. Aralarındaki en belirgin ortak nokta cinsiyet ve sosyal haklar alanındaki eşitsizlikle mücadele etmektir. Bu ortak mücadele alanında sahip olduğu perspektif ile İslami feminizmin, muhafazakâr ve seküler kavramları arasındaki çift kutupluluğu ortadan kaldırma avantajına sahip olduğu söylenebilir (Yılmaz, 2011, s. 108-109). Seküler feminizm ile İslami feminizm arasında yakınlık kurulan diğer konular arasında kadın bedeninin metalaştırılması, eğitim, kariyer, kadına şiddet ve taciz sayılabilir (Akyılmaz, 2016, s. 134).

Nilüfer Göle; İslami feminizm ve seküler feminizmin, mahrem olanı siyasi alana taşıma noktasında birleştiklerini ifade etmektedir. Seküler feminizm, söylenmesi bile zor ve yasak olan şeylerin,

savunulması ve itiraf edilmesini sağlayarak mahrem olanı bilindir kılmaktadır. İslami feminizm ise özellikle Türkiye'de başörtüleri ile kamusal alanda görünürlük mücadelesi şeklinde belirginleşmektedir (Göle, 2000, s. 53). Göle, "İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri" adlı eserinde ise İslami feminizm ve seküler feminizmin aralarındaki en önemli benzerliğin kadınların özne olmak için verdikleri mücadele olduğunu ifade etmektedir (Göle, 2000, s.78).

Seküler feminizm ve İslami feminizm arasındaki benzerliklerin mevcudiyeti özsel açıdan hemen hemen her konuda karşı karşıya gelerek farklı cephelerde yer alma (İngün, 2005, s. 38) gerçeğini bertaraf edememektedir.

İslami feministler, İslami argümanları kullanarak kadını, ataerkil boyunduruktan kurtarmayı amaçlamakta, kadının özel ve kamusal alanda konumunu yeniden yorumlayıp tanımlamaktadırlar. İslam'da cinsler arasında eşitlik sorunu olmadığını ve Kuran'ın kadın haklarının teminatı olduğunu vurgulayan düşünürler dinî referanslarla mücadele etmektedir. İslami feminizmin bu argümanı karşısında seküler bir tutuma sahip olan feminizme göre İslam başta olmak üzere tüm dinler ataerkildir. Dolayısıyla din ile araya mesafe konulmadan cinsiyet eşitliği mücadelesi verilemez (Aynur, 2013, s. 93). İslami feministler, Batılı feministlerle aynı teorik kaynaklardan beslenmiş olsa da, dinî metinleri söylemlerinin merkezine yerleştirmiş olmaları, onları seküler feministlerden ayıran en temel özelliktir (Güç, 2008, s. 653-654).

Cinsler arası eşitlik veya bir cinsin diğer cinse üstünlüğü İslami feminizmin, feminizmden ayrıldığı bir diğer noktadır. İslam'a göre kadın-erkek adalet ve insan hakları konusunda eşittir. Ancak cinsiyet rolleri konusunda aralarında eşitlikten söz edilemez. İslamcı feministler, kadın ve erkek arasında biyolojik farklılıklar olduğunu kabul etmekte ve birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak görmektedir. İslam'ın ve feminizmin argümanları bu konuda birbiriyle örtüşmemektedir (Taştekin, 2019).

İslami feministlere göre Batılı feministler "özgürlük" konusunda pek çok kazanım elde etmelerine rağmen cinsel özgürlüklerine olan aşırı saplantıları nedeniyle hala kendileri olma özgürlüğüne sahip değillerdir ve kurban durumundadırlar (İngün, 2005, s. 109). Feministler, kadının bedensel özgürlüğü üzerinden cinsel özgürlüğünü savunarak kadını özne konumundan obje konumuna düşürmektedir. Buna göre kadın maço

erkek tipinin karşısında feminen bir portre çizmektedir. Böylece kadının toplumda farklılığıyla yer alması ve erkek egemen toplumu dönüştürmesi mümkün olamamakta aksine cinselliği tekrar üreterek erkek egemen toplumu güçlendirmektedir. Kendi doğal çizgisinde ilerleyen, ilahi kaynaklardan beslenen, yakaladığı ipuçlarıyla modern ve geleneksel düzene meydan okuyan İslami feministlere göre, kendileri daha özgürdür (Gülnaz, 1996, s. 67-68). Zira modernizmin dünyevi zevkleri öne çıkaran yaşam tarzını izleyen kadınlar, güzellik uğruna birbirleri ile yarışa girerken kapitalizme hizmet etmekte ve birbirlerinin en büyük rakipleri ve düşmanları oluvermektedir.

Türkiye'de başörtüsü ile özdeşleşen İslami feminist hareketin en önemli söylemlerinden olan "örtünerek özgürleşme" düşüncesi, laik feministler tarafından ataerkilliğin savunulduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. İslamcı kadınlara göre ise nasıl ki örtünmek bir tercihtir, tesettürlü kadınlar örtünme tercihini özgür iradeleri ile belirlemektedirler. İslami feministlere göre, Batı'nın tarihsel sürecinde zorlu mücadelelerle edilen kadın haklarının meşruiyeti, realitedeki mevcut durumu çok da değiştirmemiş özellikle kapitalizmin gerekleri dâhilinde çalışma hayatına alınan kadınlar elde ettikleri ekonomik özgürlüğün bedelini özel alan ve kamusal alanda süregelen cinsiyet rolleri arasında sıkışıp kalarak, bilimselleştirilmiş bir sömürü düzeninin dişlileri altında ezilerek ödemişlerdir.

İslami feministler, kadının eş ve anne olarak geleneksel rollerini devam ettirirken, eğitim ve çalışma hayatı gibi modern faaliyetleri de yürütebileceğini savunarak çoğulcu kimlik anlayışını benimsemektedir (Akyılmaz, 2016, s. 134). İslami feminizmin; toplumsal düzenin temel taşlarından olan aile kurumuna önem vermesi ve aile ile kadın arasında doğrudan ilişki kurarak idealleştirmesi, kürtaj, eşcinsellik, cinsel özgürlük gibi başlıklar seküler feminizmle mesafeli olduğu ve ittifakının mümkün olmadığı konulardır (Yılmaz, 2015, s. 21).

İslami feminizm ve feminizm arasındaki en belirgin kırmızı çizgi kadın meselesinin ilahi yoksa dünyevi kaynakları referans alarak mı tartışılıp çözümleneceğidir. Kadın konusunun çeşitli alt başlıklar altında konuşulduğu I. İslamcı Feminizm Kongresi'nde iki perspektif arasındaki bu kırmızı çizgi de dile getirilmiş seküler feministlerin "İslam ve kadın" olgusuna dair ön yargıları yıkılmak istenmiş ve iş birliği çağrısı

yapılmıştır. Tek ve etnik merkezli feminist söylemin terk edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Sargın, 2005).

2. Türkiye'de İslami Feminizm

İslami feminizm, homojen bir yapıda değildir ve ortak bir manifestosu da bulunmamaktadır. İslami feminizmin öne çıkardığı temalar ülkelerin tarihsel ve kültürel dayanaklarına göre farklılık göstermektedir.

Türkiye'de İslami feminizm, diğer İslam ülkelerinde ya da temsil imkânı bulduğu Batı ülkelerinde dile getirilen taleplerden farklı bir içeriğe ve seyre sahiptir. Türkiye dışındaki İslam ülkelerinde ciddi reform talepleri bulunan İslami feministler, Kur'an'ı Kerim'i patriarkal yorumlardan arındırarak, kadın bakış açısıyla yeniden yorumlamayı amaçlamaktadır. Kadının miras hakkı, çok eşlilik, Cuma namazı, şahitlik gibi sosyal hayatın konusu olan kavramları irdelemektedir. Türkiye'de ise, başörtülü İslamcı kadınlar kamusal alanda var olma, başörtüsü ile eğitim hakkını talep etme bir başka deyişle devlet tarafından gasp edilen temel hakları kazanma mücadelesi içindedirler (Albayrak, 2008).

Türkiye'de genel anlamda feminizmin ve tırnak işareti içinde İslami feminizmin gelişim süreci ülkenin tarihsel, siyasal ve toplumsal değişim süreçlerine bağlı olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde toplumsal yapının Batı merkezli kurumsal değişimine ilaveten zihinsel bir dönüşümde yaşanmaya başlamış bu durum kadın konusunda da hissedilmiştir.

Tanzimat dönemine kadar askerî, idari, teknik alanlarda takip edilen Avrupa, Tanzimat'tan itibaren kültür ve değerleri ile birlikte model alınmak istenmiştir. Dönemin aydınları arasındaki entelektüel tartışma, iki görüş ortaya çıkarmıştır. İlki Batı uygarlığının maddi ve manevi yönleriyle bir bütün olduğunu ve çağdaşlaşma için geleneğin değişmesini savunan görüştür. İkinci görüş ise, manevi ve kültürel değerlerimizi koruyarak, Batı'nın teknolojik gelişimini takip etmeyi savunmaktadır. Doğu'nun ahlaki, dinî, kültürel, manevi değerlerine karşın; Batı'nın evrensel modern değerlerini benimseme çabaları toplum içinde Gelenekçi/Batıcı, Şark/Garp, Geri/İleri tartışmalarına yol açmıştır. İslam geleneğini ve dini kültürü medeniyet yolunda engel olarak gören Batıcılar, Osmanlı'nın geri kalış ve çöküş nedenlerini peçe, çok karılık

gibi dinsel kurallara ve dejenere geleneklere bağlamaktadır (Göle, 1992, s. 26-28).

1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Tanzimat'tan beri süregelen Doğu- Batı meselesi "yeni bir medeniyet, yeni bir gelecek" esasına dayandırılarak aşılmak istenir. Batı medeniyeti, muasır bir medeniyet olarak telakki edilmiş ve bu telakkinin gereği olarak Batı medeniyeti idealine erişmek, çağdaşlaşmak için çeşitli inkılaplar geręekleřtirilmiřtir. Eğitim, hukuk, siyaset, ekonomi vb. toplumun yapı taşlarını oluşturan kurumların tahsisinde dinin etki alanı bertaraf edilerek seküler ve laik bir anlayış hâkim kılınmış, hatta yeni paradigma dinin kurumsal uzanımlarında da tasarrufta bulunmaya başlamıştır. Batı medeniyeti ideali ülkenin kamusal yapılanmasının dışında özel alanın yapılandırılmasına doğru genişletilmiş gündelik hayat ve aktörleri de "medenileştirme" projesine eklenmiştir. Bu bağlamda yeni medeni kanunu, kılık-kıyafet inkılapları vd. Batı medeniyetine olan hayranlık ve kabulünün yansımaları olmuştur. Mustafa Kemal modernleşme sürecinde kılık kıyafete verdiği önemi şöyle belirtmiştir: "Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için, çok cevherli milletimiz için layık bir kıyafettir." (hukukbook.com/sapka, 2017).

Cumhuriyet döneminde günlük yaşama başlayan müdahale kadın üzerinden kendini konumlandırdıkça kadının kamusal alandaki görünürlüğü ve bu görüntünün Batılı kadın formatına indirgenmesi, başörtüsü ile kamusal alanda kendine yer bulamayan kadınların çevrede kalması ve buna gerekçe olarak laiklik ilkesinin gösterilmesi ile başlayan siyasal kutuplaşma en keskin yüzünü 1983'te üniversitelerde başörtüsünün yasaklanması ile göstermiştir. Üniversitede başörtüsü yasağını protesto etmek için eylemler düzenleyen başörtülü öğrencilere toplumun çeşitli kesimlerince de destek verilmiş nihai aşamada din ve vicdan özgürlüğü kapsamında dile getirilen talepler toplumsal bir hareket niteliği kazanırken 1970'ler sonrasında Türkiye'de varlığı hissedilen feminist harekette de farklı bir pencere açmıştır.

Türkiye'de uzun süre egemen olan laik kamu modeline karşı 1980'den sonra itiraz sesleri yükselmeye başlamıştır. Kamusal alandan dışlanmaya ve bastırılmaya olan tepkilerini yeni bir kamu oluşturarak gösteren İslamcılar, Fraser'in teorileri arasında yer alan karşı-kamusal topluluğun Türkiye'deki örneği olmuştur. Müslüman kimliği ve değerleri etrafında gelişen bu hareketin simgesi başörtülü kadınlar olmuştur. Bu

dönemde ortaya çıkan İslamcı hareketler Türkiye tarihinin dönüm noktaları arasında yerini almıştır (Göle, 2000, s.75-76).

Türkiye'de 80'li yıllarda dinî inancını ve vecibelerini özgürce yaşama talepleri 90'lardan sonra hem din ile meşrulaştırılan ataerkil geleneksel yapıya hem de Kemalizm'e karşı, kadın dernekleri ve örgütler kanalıyla kadın dayanışması şeklinde gelişmiştir. Barbarosoğlu (2006, s. 44) Müslüman kadınların 1980'li dönemlerde haklarını ayet ve hadislerle savunduklarını ancak 1990'lara gelindiğinde din ve vicdan özgürlüğü, kadın hakları gibi küresel söylemleri kullanmaya başladıklarını ifade etmektedir.

Altuntaş (2002, s. 8); inancın ve İslam'ın feminen bir boyut kazanmasını ise Müslüman kadınların dinî bilgi boyutunda eğitim almaları ve bilinç kazanmaları ile "din asıl böyle diyor" deme cesareti göstermesine bağlamaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de İslami feminizmin; muhafazakâr kimlikleri ile kamuda var olabilmek için siyasi alanda ve geleneksel İslam anlayışına sahip erkek egemen zihniyete karşı olmak üzere iki cephede mücadele verdiğini (Güngör, 2018, s. 87) söylemek de mümkündür.

Türkiye'de feminizmin muhafazakâr kesim arasında yeterince ilgi görmemesinin sebepleri arasında ise Osmanlı döneminde başlayan kadın hareketlerinin Cumhuriyet ile kesintiye uğraması ve özellikle başörtüsü konusuna odaklanılmış olması daha derin teolojik ve kültürel çalışmaların önünü kesmiş olması gösterilmektedir. (Fidan, 2006, s. 42).

Türkiye'de İslami feminizm kavramı ilk olarak 20 Aralık 1998 yılında *Nokta Dergisi*'nde yayımlanan "Türbanlı Feministler Dosyası"nda kullanılmıştır. Bu dosyada; Hidayet Şefkatli, Nazife Şişman, Cihan Aktaş, Yıldız Ramazanoğlu, Mualla Gülnaz, Sibel Erarslan gibi entelektüellerin adı geçmektedir. Ancak Cihan Aktaş, Nazife, Şişman, Yıldız Ramazanoğlu, Sibel Eraslan, İslami feminizm kavramına mesafeli ve hatta tepkili yaklaşmaktadır. Onlar bu tanımlamayı "ılımlı İslam" projesini, Müslüman kadın kanalıyla yürütmek isteyen Batı'nın bir ürünü olarak görmektedir (Beşli, t.y.).

Hidayet Şefkatli Tuksal ve Hafza Fidan Türkiye'de İslami feminizmi entelektüel düzlemde tartışan öncü yazarlardandır. Hidayet Şefkatli Tuksal, "Hadis Literatüründe Kadın Aleyhtarı Rivayetler" üzerine yaptığı doktora çalışması ile İslam geleneğindeki ataerkilliği

eleştirmektedir ve kendisini özellikle İslami feminist olarak ifade etmektedir (Tanrıveri, 2015, s. 106).

Türkiye'de Müslüman kadınların eylem ve mitinglerle seslerini duyurma mücadelesi, sosyal platformlar ve derneklerle daha örgütlü bir biçimde devam etmiştir. Başkent Kadın Platformu ve Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği (AK-DER), feminist söylemi kullanarak Müslüman kadını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Hazar Derneği ve Kadından Topluma Eğitim Grubu ise feminizme mesafeli durmakla birlikte kadının eğitime önem vermekte ve aile içindeki konumunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Yılmaz, 2015, s. 25-26).

Türkiye'de feminizm üst kavramı içinde kendini tanımlayan kadınların arasında "kadın adına" bir bütünlük olduğu söylenemez. Seküler/laik çizgide kadın hareketini sürdüren kesim ile Muhafazakâr/İslami çizgide kadın hareketini sürdürenler arasında belirli bir kutuplaşma bulunmaktadır. Seküler feminizm var olan ataerkil yapıyı ve bu yapı içinde kadının statü ve konumunu tartışırken bir taraftan da İslami feministleri özellikle örtünerek ataerkil yapının sürekliliğine destek sağladıkları iddiasıyla suçlamaktadırlar. Bu suçlamanın karşısında Müslüman kadınlar örtünmeyi bir tercih özgürlüğü olarak ele alıp dinin emrine icabet etmekle kendilerinin özgür bireyler olduklarını ispat ederken karşı kampta konumlandıkları feministleri ise Batı taklitçisi olmakla itham etmektedirler. Bugün Türkiye'de feminizmin aktörleri arasında siyasi bir renge bürünmüş olan söylemlerin, aslen kadın probleminin ıskalanmasına ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunların adaletle çözümlenmesine engel olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır.

Sonuç

18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinin individualizm ve doğal haklar söyleminin tezahürü olarak ifade imkânı bulan feminizm, Batı'nın kendi özgül şartları altında patriarkal sistemin ürettiği baskı ve eşitsizlik karşısında kadının toplumsal yaşamın her alanında eşit statüde konumlandırılması ve özgürleştirilmesi amacını taşıyan bir harekettir. Batı kökenli birçok "izm" gibi feminizm de dünyanın çeşitli coğrafyalarına yayılarak evrensel bir kadın hareketine dönüşmüştür. Bununla birlikte feminist öğretinin kadına dair temel söylem ve talepleri

kaynak coğrafyanın özgülüğünü yansıttığından yayıldığı ülkelerdeki - özellikle İslam coğrafyasında- kadın gerçeğiyle çoğu kez örtüşmemiştir. Batı'da seküler/laik bir çizgide gelişen feminizmin söylemleri, İslam ülkelerinde kadın entelektüellerin bazıları tarafından taklit ve tekrardan öteye gidememişken bazıları ise yerel farklılıkları dikkate alarak İslam dininde kadının konumu ile reel hayattaki kadın olgusunu mukayese yaparak İslam referanslı bir kadın söylemi geliştirmeye çalışmışlardır.

Batı'nın Doğu karşısındaki oryantalist dili ve bu dilin altında ezilen Doğu toplumlarının ekseriyetle muasır medeniyet olarak Batı'yı kabul ve öykünmeleri, yerel iktidarlarca yürütülen Batılılaşma politikaları kadın mevzusunda da işlerlik göstermiş ithal ikameci bir feminizm Doğu-İslam toplumlarında kendine yer açmıştır. 1990'lı yıllarda İslami feminizm olarak adlandırılan oluşum İslam toplumlarında kadın olgusu ve sorunlarına Batı menşeli feminist söylemlere bir alternatif sunma teşebbüsüdür. İslami feminizm teşebbüsü yerel ve dinî bir dil kullanmakla birlikte İslam toplumlarının modernizm dairesine dâhil olma gayretlerinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye özelinde İslami feminizm 1980 sonrasında üniversitelerde yaşanan başörtüsü yasağına direnen kız öğrencilerin din ve vicdan özgürlüğü kapsamında anayasal haklarının talebi şeklinde seyrederken süreç dindar kadınların kamusal alanda var olma mücadelesinden özel alanın ve ataerkil sistemin İslami kaynaklara referansla kritiğine doğru evrilmiştir. Türk toplumunun yapısal dinamiklerinin ve siyasi tarihinin kendine özgü yapısı "İslami feminizm" olgusunun diğer İslam toplumlarına göre daha farklı seyretmesini sağlamıştır. Türkiye'de İslami feminizm hem entelektüel camiada hem de toplumsal hareket sahasında varlık göstermekle birlikte genel olarak Türkiye'de muhafazakâr-dindar kesimin seküler feminizme karşı takındığı mesafeli tavrı İslami feminizme karşıda sürdürdüğü ifade edilebilir. Nitekim Türkiye, Uluslararası İslamcı Feminizm Kongresi'nin ilk ikisine katılmayarak konunun dışında kalmayı tercih etmiştir.

İslami feminizm kadın konusunu çoğunlukla İslami renege bürünmüş geleneğin eleştirisi üzerinden ele almaktadır. Bu bakış açısı, İslam dini temelinde insan merkezli bir din olarak özsel anlamda erkek-kadın arasında erkeğin lehine kadını tahakküm altına alacak bir üstünlük tanımadığını binlerce yıl öncesinde kadının toplumsal yaşamda statü ve haklarını adalet ilkesinden hareketle sağlamlaştırdığını bugün çeşitli

İslam lkelerinde yaşanılan kadın sorunlarının gelenekten kaynaklandığını ancak bu geleneğe İslam dini ile meşruiyet kazandırılmaya çalışıldığı üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte yer yer İslami feminist hareket içinde İslam dininin temel ilkelerini profan bir gözle okuyup İslam'ın kadına bakış açısını manipüle etmeye çalışan bir nevi İslam'ın protestanlaştırılması olarak adlandırabileceğimiz yorumlara rastlamak da mümkündür.

İslami feminizm içinde farklı açılımların bulunması nedeniyle bütün Müslümanları kapsayıcı belirgin bir manifestodan ve ortak eylem planından söz etmek mümkün görünmemektedir. Türkiye özelinde de kadın olgusunu İslami bir perspektiften ele almaya çalışan muhafazakâr-dindar kesim arasında bir mutabakat söz konusu değildir. Türkiye'de feminizm ve İslami feminizm diyalogunda da benzer bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Türk toplumsal yapısında toplumsal cinsiyet statü ve rollerine ilişkin çalışmalar din-laiklik tezatlığına indirgenerek ideolojik bir kamplaşma içinde yürütülmektedir. Kadın adına konuşan ve çalışan kesimlerin farklılığı çoğu kez akademik bir zenginlik olmaktan ziyade bölünmeye sebep olmaktadır. Bütünlüğün sağlanamadığı bu platformda gözden kaçan husus dini kimlikleri, dindarlık boyutları paranteze alınarak kadınların özel ve kamusal alanda sadece kadın olmalarından dolayı maruz kaldıkları cinsiyetçi adaletsizliğe sistematik, genelleştirilmiş, evrensel bir çözüm retilemediğidir. Belirli adlandırmaların dar kalıplarına sıkıştırılmamış bir kadın söylemi farklı aidiyetleri, farklı kimlikleri, farklı dünya görüşleri ve farklı sorunları bulunan cümle kadınlara şmul güçlü ve gerçekçi bir ses olabilecektir.

Kaynakça

- Akyılmaz, Ö. (2016). Türkiye'de İslami feminizm ve kadın kimliğinin yeniden inşaası: Reçel bloğu örneği, *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, S.2, s. 126-145. Erişim adresi: <https://www.academia.edu>
- Albayrak, Ö. (2008, 15 Mart). *İslamcı feminist*. Erişim Adresi: <http://www.yenişafak.com>
- Ali, Z. (2017). *İslami feminizmler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altuntaş, N. (2012). *Feminen İslam, küresel çağda alternatif bir kadın kimliği inşaası*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Aynur, H. (2013). İslami feminizm ve feminist Kuran okumaları üzerine genel bir değerlendirme, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13 (3), s. 89-122. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4485>
- Barbarosoğlu, F. (2006). *Őov ve mahrem*. İstanbul:Timaş Yayınları.
- Beşli, G. M. (t.y.). *İslamcı feminizm*. Erişim adresi: <http://www.academia.edu>
- Demir, H. (1998). *İslamcı kadının aynadaki sureti*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Fidan, H. (2006). *Kur'an'da kadın imgesi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Göle, N. (2000). *İslamın yeni kamusal yüzleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2000). *Melez desenler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (1992). *Modern mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Güç, A. (2008). İslamcı feminizm: Müslüman kadınları birey olma çabaları, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), s. 649-673. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13483/162895>
- Gülnaz, M. (1996). Suyu tersine akıtanlar, *Birikim Dergisi*, S.91, s.70-73. Erişim adresi: <https://www.birikimdergisi.com>
- Güngör, O. (2018). *Türkiye'de İslami feminizm: İslami feminist perspektife ilişkin bir inceleme*, (Yüksek Lisans Tezi Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gürhan, N. (2010). *Toplumsal cinsiyet ve İslami feminist söylem*. Erişim adresi: <http://www.academia.edu>
- Haenni, P. (2005). *Piyasa İslamı: İslam suretinde neoliberalizm Çev: Levent Ünsaldı*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Hukuk Ansiklopedisi. (2017, 20 Eylül). Erişim adresi: <http://www.hukukbook.com/sapka>
- İngün, Ö. (2005). *Feminizm ve İslam ilişkisi: "İslami feminizm"*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Korkmaz, A. (2017). Feminizmin modern dönem Kuran tefsirine etkileri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), s. 940-956. Erişim adresi: <http://www.itobiad.com/tr/issue/28774/297611>
- Sargın, A. (2005, 12 Kasım). Erkeklerin yasası, Őariat değil. Erişim adresi: <http://m.bianet.org/bianet/kadın>

Sezgin, S. (2014). *Türkiye'de feminist söylem ve İslami feminizm* (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Sünter, F. (2018). Feminizm ve İslam'da kadın tartışmaları, Uluslararası İslam Ve Kadın Çalıştay, s. 49-65.

Şafak, E. (2006, 4 Kasım). *İslamcı feministler*. Erişim adresi: <http://www.sabah.com.tr>

Şişman, N. (2013). *Emanetten mülke*. İstanbul: İz Yayınları.

Tanrıverdi, A. B. (2015). *Türkiye'de İslami feminizm sorunsalı*. (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Taştekin, A. (2019, 04 Ekim). *Müslüman feministler: Ne istiyorlar? Neden eleştiriliyorlar?*. Erişim adresi: <http://www.bbc.com>

Tohıdı, N. (2004). 'İslami feminizm' tehlikeler ve ümit vaad eden unsurlar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45 (11), s. 279-289. DOI Numarası: https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000186

Tunç, H. (2018). İslamcı feminizm: Kavramsal bir tartışma, *Antakya/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), s. 235-247. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/antakiyat/issue/41579/483993>

Yılmaz, Z. (2011). Badran ve İslam'da feminizm, *Fe Dergisi*, 3 (1), s.108-109. Erişim adresi: <https://cins.ankara.edu.tr/badran>

Yılmaz, Z. (2015). *Dişil dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 4, 2020 Bahar,
ISSN: 2651-4605**

Altıparmak, Ő. ve Budak, H. (2020, Nisan). İslami feminizm ve Türkiye'deki yansımaları. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (4), 21-41.

Yılmaz, Z. (2017). Neoliberal küreselleşmenin melez izdüşümleri: İslamcı feminizm, *Van Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (34), s.1-22. Erişim adresi: <https://www.yyusbedergisi.com/neoliberal>